

Fogarassy Miklós

Németh László és Mészöly Miklós levélváltása

(Dokumentumközlések, kommentárokkal)

Németh László és Mészöly Miklós, személyesen és családirag is, az '50-es évek közepétől baráti viszonyban voltak. (A baráti, szóbeli emlékezések, köztük is elsősorban Polcz Alaine szavai szerint: az 56-os forradalom bukása utáni napokat is – egyebek között Lengyel Balázssal és Nemes Nagy Ágnessel – együtt élték át javarészt a Városmajor utcai Mészöly-lakásban). Ennek háttérében nemcsak a fiatal, akkor a harmincas-egyvenes éveinek fordulója felé tartó fiatal író vonzódása és Németh nyitottsága állt, és nem is csak az eleinte mindkettőjüket sújtó háttérbe szorítottság közös helyzete, hanem az is, hogy a fiatal, élénk gondolkodású Mészöly szellemi iskolázódásába a „népi írók” iránti érdeklődés mélyen beegyökezett. Volt ennek egy „pannon” vonatkozása is: a háború után a szekszárdi fiatalember – a helyi 'Kis Újság' szerkesztője – első „mentorai” között Dallos Sándor és Várkonyi Nándor szerepe aligha hanyagolható el. A fiatal Mészöly – a negyvenes évek végén – ideig-óráig együtt lakott a Városmajor utcai Basch-lakás műteremablakai mögött Fodor Andrással és Domokos Mátyással; ez a lakás lett végül a Mészöly–Polcz házaspár otthona. Az irodalom, a népi élet mély átélésének sok-sok mély nyoma van a korai Mészöly-novellákban, de az a népmesei világban gyökerező mese- és bábjátékvilág is, amelyet az ínség- és a megélhetéskényszer és az igazi ihlet megteremtett vele az '50-es években, sok ilyen irányú kapcsolódásra enged következtetni. Eléggé közismert és dokumentált az is, hogy a '60-as években miként kezdeményezett és teljesített ki Veres Péterrel egy episztoláris, társadalomelméleti dialógust.¹

A Németh–Mészöly íróbarátságának azonban fennmaradt néhány írásos dokumentuma is a '60-as évek elejéről², amelyeknek meleg, emberi hangja legalább annyira megkapó, mint a második levélváltás intellektuális, próza-poétikai érvrendszere.

Először – mintegy „felvezetésül”, a nexus intimitásának jellemzéseként – azt a Németh László-levelet közöljük, ami egy ajándék kapcsán született.

1 Mészöly Miklós és Veres Péter levélváltása. In: Jelenkor.

2 Forrás: PIM. Kézirattár. Mészöly-levelezés.

Németh László Mészöly Miklósnak

(1960. június 16.)

Kedves Miklós!

A párnával igazán megszegyenítettetek. Lehet, hogy mondtam olyat: szeretnék a feleségemnek egy hasonlót venni, de arra nem gondoltam, hogy azt ti csináltassátok meg. Igazán gyönyörű darab, kirí a mi sajkódi lomáruházunkból. (?)

Sajnálom, hogy nem tudatok benézni³, de a nyár még hosszú: pótolhatjátok. Ella július közepe táján utazik Olaszországba; alkalom nyílt még egyszer végigzarándokolnia a régi helyeket; Gigi lányom azonban végig itt lesz s én magam is tudok házigazda lenni, csak jelezzétek előre.

A német kiadás⁴ tervét nekem Muraközy Tamás említette. Ha többet akarsz tudni róla, hívd föl a Mezőgazdasági Kiadónál (Báthory u. 10.), ismer és becsül Téged.

Várom új munkáidat. Feleségednek add át kézcsókomat és köszönetemet.

A mielőbbi viszontlátásig:

Németh László

Aszfő, 1960 június 11-én

Úgy tűnik, Mészöly komolyan vette a felszólítást, és *Az atléta halála* című regényének kéziratát – miután nemcsak a kiadó, de a Kiadói Főigazgatóság is megtagadta a mű kiadását – (1961 tavaszán?) elküldte (vagy átadta) Németh Lászlónak. (A regény először franciául jelent meg; első hazai kiadása csak ezt követően látott napvilágot.)

Németh László Mészöly Miklósnak

1961. június 23.

Mégse adom postára a regényt. Kedd reggel megy a vőm, ő kézbesítővel azonnal a lakásodra küldi...

Kedves Miklós!

Bocsáss meg, hogy csak most küldöm vissza az Atléta halálát. Ella azt mondta, hogy megkaptátok az útlevelet s azt hittem, eddig is külföldön vagytok.

A regénnyel gondolatban sokat foglalkoztam: a Jelenkorban közölt rész nagy várakozást keltett: az atléta alakja, a hiteles s irodalmunkban felfedezésszerű sportvilág, az atlétához tapadt nő – s ahogy halála után elindul a múltját felkutatni: mindez nagy regényt ígért. Aztán a kézirat megkapása után egy csalódás hullám következett. Bár mint pszichológiai regények íróját szoktak számon tartani, egy határon túl nem szeretem a pszichológiát – különösen, ha az bizonyos lélektani iskolákra emlékeztet. S a Pécsi Pici komplexum, – az elbeszélés ide-oda ugráló, már-már szintén iskolát jelölő tétovaságával – ilyenre volt gyanús. Most azután – hogy sürgetésedre – még egyszer átvettem felelősebben is a regényt, az összbenyomás közelebb került az előzőhöz.

Az Atléta halála egyrészt fölfedezés, másrészt olyan művész munkája, aki ura a mesterségnek s azt csinálja meg, amit akar. A részletekben rengeteg kitűnő s íróin-megfogott megfigyelés van beletömörítve (milyen kitűnő például a bátaikosai sportverseny leírása!). Az ábrázolt

3 Abban az időben a Mészöly házaspár viszonylag rendszeresen járt Szigligetre. Ez a „benézni” egy ilyen visszaúton történő látogatásra utalhat.

4 Nem tudjuk, melyik mű német kiadásáról van szó.

tájak mind tovább élnek az emberben: Karlstein, Vlegyásza, Tardos – de az ostrom előtti Liget is a bábszínház körül⁵. Ugyanúgy az alakok: Pici, Réka, a fiúk... Az atléta körül a (...) (két olvashatatlan jelző. FM) hallgatagság – azé az emberé, aki egy dologra tette fel az életét s szakszerű keménységgel szorítja ki – a haláláig. A kis tanítónő ragaszkodása a sajtóságos nagyság iránt.

Ami zavar továbbra is a lélektanilag felnagyított kis motívumok, amelyekről ezt a magatartást levezeted s bizonyos eltökélt módszerességgel az elbeszélésben: az ember akaratlan is az „önkéntelen gomolygás” törvényeire figyel, ahelyett, hogy magának a gomolygásnak adná oda magát.

Természetesen nagy túlzás, hogy nem közölték. De egy kicsit megértem az ellenőrző tisztviselő helyzetét. Én is azt szeretném, ha ez a művészi hatás s a benne megismert hangsúlyok mégis erkölcsileg másra tanítanák az olvasókat. Tudom, hogy rögeszmém egyikének tudod – ha a meglevő s magas színvonalú példaként ható nyugati regények helyett – egy nem levő, de a mi életfeltételeinkből kiinduló s használati életreceptet adó művészet fele szeretnélek tolni, szuggerálni. De hát egyikünk se szabadulhat attól, amit fontosnak tart.

Kézcsókját küldi s szeretettel ölel és gratulál

Németh László
Sajkod, 1961 június 21.

A Mészöly-hagyaték hatalmas levelezésanyagában egészen kivételes, hogy az íróhoz intézett levelek között fennmaradt a regény szerzőjének válaszlevele is. Mivel Mészöly sohase készített leveleiről másolatot, és többségében egyedi, kézírásos leveleket írt, nem valószínű, hogy az alább közölt levél valamiféle „piszkozat” lenne. Biztosan ugyan nem tudjuk, hogy a hosszú, Németh kritikájára reflektáló – és *Az atléta halálát* mintegy a maga mentségeként megvédő – levelet miért nem küldte el Németh Lászlónak. E sorok írója azt feltételezi, hogy értelmező, érvelő válaszlevélét Mészöly Miklós végül is nem postázta, meglehet azért, mert első nyugat-európai útjának előkészületei közben elkeveredett, és így maradt meg a levelesládájában. Az is lehet, hogy elment a kedve attól, hogy az egészen más irányba járó íróttal meggyőzze a maga igazáról. Igaz viszont, hogy ennek ellene mond a levél meleg hangú zárata és a további találkozásra történő utalás. (Feltűnő az is, hogy az e tekintetben is gondos levélíró nem datálta és nem számozta a hatoldalas, kézzel írt levelet.)

Mészöly Miklós levele Németh Lászlónak

(1961 július)

Kedves Laci,

Jól esett és nagyon köszönöm, hogy olyan bőven reflektáltál az *Atlétámra*. Nem tagadom, mind nagyon elevenembe vág, amit kifogásoltál, még ha másképp gondolom is – de hát épp azt kéne a műben kellő szuggesztivitással bizonyítani tudni, amit „másképp” gondol az ember... S hogy irritált bizonyos szempontból, nekem csak tanulságos lehet; s az is volt. Úgy látszik, nem jól védi az „igazságot” a regény; de egyelőre nem futotta többre.

Az „írást” persze azért szívesen megvédeném; vagy legalábbis megpróbálnám védeni. Nagy rákfenének – az egész nemzedéknek – hogy ilyesmire nincs fórum; a fiók a tanunk vagy egy-két

⁵ A budapesti Népligetről van szó.

barát.⁶ De ilyen szempontból is megragadott nagyon a leveled, hogy mennyire hiányzik az önmagunk „lefogalmazása”. (A „fiók” csak patetikus utalás – ki ír ilyesmit a fióknak?)

Megpróbálom védeni – mondjuk – a Pécsi Pici komplexumot, amit általánosnak és csakugyan erős faktornak érzek; bár azért nagyon másképp, mint ahogy bizonyos kizárólagosságokra törő lélektani iskolák gondolják. Hogy nálam ilyen erős hangsúlyt kapott, talán azért is történt, mert alkalmasnak látszott arra, hogy annak a neobarbarizmusnak kamaszkori előjátékát próbáljam megvilágítani vele, ami az embertelen háborús bajtársiassághoz vezetett; s azóta is kísért. Persze, szűk spektrum ez egy bizonyos lelki atmoszféráját dokumentálni; de nem szabadulhatok a gondolattól, hogy mégis – ha vigasztalan is – egy jellemző. S mintha egyre inkább az lenne, most amikor a nemeket durván egyenjogúsító „gangland”-ek, „racket”-ek – a „galerik” – világszerte autonóm szabadkőművességekként szerveződnek a társadalmon belül; barbár, indulati, agresszív moráljukkal, amihez jól társul – okként vagy okozatként? – a korán fejlett aszociális attitűd, a felelőtlenség (vagy érthető kompenzációképp a túlfeszített, hamis bajtársiasság – ami persze, ha célt kap, vagy tettekre is képes; láttuk). Amit szerettem volna megmutatni: hogy atlétámat ez köti, többek között; s ettől is rugaszkodik. – Ebben az egész lelki atmoszférában persze nagy érték is van; főképp a hallatlan dinamizmus – amit humanizálni, szocializálni kéne... Szóval, a recept. De amihez egyelőre bátorságot éreztem, inkább csak kórkép-felvétel volt (s ebben a fázisban, az adott előzmények után, az én morális atlétámat se tudtam hitelesen más útra meneszteni, mint a megbocsáthatatlan individualizmus, az ön-üdvözülés útjára, aminek viszont az az ára, hogy kihajszolja magát a társadalomból, miközben morális premisszákból szépen pusztít is maga körül. – Azt hiszem, típus ez – s talán nem is extrém, sőt elég gyakori – kint is, idebent is. A „jobbak” csődje; a morális ellenzék pokoli buktatója. Persze, hogy az „életnek” van igaza, amelyik „halad” – de korszerű két lábon járóvá formálni, közzé, aki ezt az igazságot sugározza, ma... Férfimunka... végül is ez a mi „párttitkár” problematikánk (ahogy Camusnél az atheista szenté, Rieux doktor alakjában pl.). Hiszen rémlik is lassan egy s más az emberben, hogy merre és hogyan⁷ – de félek, annak még ennyire se lesz kiadója, mert hogy céla találjunk, ahhoz, úgy érzem, nem csak adott feltételeinket kéne számba venni, hanem kivételes szerepünket, kötelességeinket is tisztázni kéne, mindenekelőtt; s nem csupán anyagi-gazdasági, de főképpen lelki-morális szerveződésünk vonatkozásában. S nem véletlen, ha ez utóbbi izgatja az embert.

Ami a „kis motívumokat” illeti – hát azokat is megpróbálnám védeni, mint „írást” – bár tudatosan nem követek vele senkit; vállalom saját rögeszméimet. A realizmus valahogy így lát-szik tovább teljesedni számomra. Egy kicsit olcsó (de azért elemzésre méltó) hasonlattal: ahogy a newtoni világbép adekvát formára lelt a kartézianus ábrázolási módban – ugyanúgy spontán kor- és életérzés nekem (s szeretném hinni, hogy másnak is): a folytonos relativitás-élmény, a bizonytalansági együtthatók szüntelenül figyelmeztető jelenléte; egy világ, amelynek lebontattak a falai, nincs biztos mennyezete, padlója – de mindez úgy, hogy ez az egész gomolygás (ami mindig volt, csak most különös hangsúlyt kapott) folytonosan behelyeződik a praktikus nélkülözhetetlen newtoni szobarendszerbe is, a jelenségek racionálisan is elképzelhető fizikájába. S ennek a kettősségnek a rohama szörnyen erős – a masszív kauzalitásba (s jelenség-ma-

6 Jellemző a pártállam kultúrpolitikájára, és az író itt említett „fórumillúzióját” is abszurdá tesz a későbbi fejlemények. Amikor a *Jelenkor* 1963-ban közölte Mészöly *Az ablakmosó* című drámáját, és a szerző egy függelékesszében értelmezte a darabot, kemény ideológiai hadjárat indult ellene. A színrre került művet betiltották, a folyóirat szerkesztőjét, Tüskés Tibort leváltották. Őt hosszabb szilencium sújtotta mint „egzisztencialistát”.

7 Mészöly – úgy tűnik – ekkor kezdett foglalkozni azzal a regénnyel, amit *Saulus* címen ismerünk. Ebből a perspektívából figyelemre méltó a 'párttitkár problematika' említése.

gyarázó értékébe) vetett hitünk rendült meg, azt hiszem. Számomra a „kis motívumok” jobban adják a „reális” szuggesztióját. Az un. „nagy motívumok” többnyire intellektuális ráfogásként hatnak rám. Persze, ez így nagyon durva megfogalmazás ... elmélet-szagú. Hol a határ? Az ötvözés mértéke?

De azért hidd el: írni (hál' istennek) ártatlanul szoktam, nem ilyen teoretikusan... S a kísérletekről magam is azt tartom: csak az ér belülről valamit, ami a fokozottabb realizmus-igényt segíti kielégíteni, új észregevési és reprodukáló módszer kimunkálásával. S ez is csak akkor lesz jó, ha egy alkat sajátja s nem kifundálás.

Ne haragudj ezért az össze-vissza válaszáért – tulajdonképpen az ellenvéleményed érdekelne nagyon. Talán majd egyszer, szóban.

Aug. közepén utazunk, – Bécs, Bázél 1-1 nap, Strassbourg 10, Párizs 3-4 hét, Róma 1 hét... Kicsit kései, de nem elkésett ajándék az über-istenektől.

Nagyon sok szeretettel üdvözöl – s még egyszer nagyon köszönöm a leveledet.

Miklós

Nem csak két író – a „mester” és az első regényével jelentkező fiatalember – szellemi kommunikációjának, esztétikai, világnézeti vitájának dokumentuma ez a levélváltás. Különösen azért figyelemre méltó, mert *Az atléta halálának* szerzői intencióiról is sok mindent elárul.